

Valuta utan politik

– argument för privata valutor

Förord

En livskraftig idéns väg:

Alla skrattar åt den och finner den enbart löjlig.

När den trots allt sprids, tvingas man ta den på allvar och börjar med all makt bekämpa den som farlig.

När den trots allt segrat, finner alla den självklart riktig.

Arthur Schopenhauer

I den här rapporten argumenterar vi för att pengar är någonting som bäst produceras på den fria marknaden av privata aktörer. Vi argumenterar för att ett system utan centralbanker och utan speciella bankregleringar är att föredra framför dagens system med papperspengar.

För flertalet svenskar är detta antagligen en helt ny tanke och många skulle nog fråga sig om vi menar allvar. Det gör vi.

Förslag om att olika varor och tjänster bättre skulle kunna produceras på den fria marknaden än av staten får ofta ett ljumt mottagande i Sverige. Vi är så vana vid statlig produktion och statligt styrd och finansierad verksamhet att vi inte ens kan tänka oss hur det skulle se ut om bostäder, skolor och sjukvård – för att nämna några exempel – skulle skötas helt av det privata, än mindre att det skulle kunna fungera. Det frihetliga alternativet finns överhuvudtaget inte på det mentala smörgåsbordet.

Vi kan däremot stånga oss blodiga i kampen mellan två till synes radikalt skilda alternativ, som en valuta producerad av en stat å ena sidan, och en valuta producerad av ett antal stater tillsammans å den andra – trots att det egentligen inte föreligger någon nämnvärd principiell skillnad mellan dem. Detta samtidigt som vi helt bortser från att det finns ett ytterligare alternativ som mycket sällan presenteras för oss – det där staten låter människor handla som de vill och låter bli att styra samhället.

Vad vi svenskar skulle behöva är en ”vägkarta för frihet”. Den här rapporten är ett försök att utforska en liten vit fläck på den tänkta kartan – den vita fläck som är penningpolitiken.

Stockholm i september 2003

Fria Moderata Studentförbundets presidium

www.privatapengar.nu

Varför privata valutor?

Vår utgångspunkt är att frihet är önskvärt och naturligt. Det är inte den som förespråkar frihet som skall behöva försvara sin position. Det är den som vill begränsa friheten som har bevisbördan och måste förklara varför det i en given situation är bättre med ofrihet än med frihet.

En reglering innebär definitionsmässigt en inskränkning av friheten. Det finns flera baksidor med detta. Förutom att regleringar kan och bör ifrågasättas på moraliska grunder, innebär regleringar många gånger i praktiken att alternativa synsätt, tillvägagångssätt och lösningar inte får eller kan framföras. Oftast kanske de alternativa möjligheterna inte framförs därför att det saknas incitament att göra så när man vet att regleringarna kommer att förhindra ett förverkligande.

Därmed går hela samhället miste om en potentiell framtida lösning eller synvinkel som sannolikt aldrig kommer att presenteras när den nu undertrycks av regleringarnas järngrepp. För den som tror på det kreativa samhället där idéer och förslag får kastas fram, prövas och accepteras eller avvisas är välfärdsförlusten av en sådan här ordning uppenbar.

Sedan den svenska staten fick ett juridiskt monopol på valutautgivning har marknaden för nya idéer på området reducerats till betydelselöshet. Det finns inte längre några skäl att anlägga andra synsätt på sakfrågan än det rådande – det allennarådande. Genom sin lagstiftning om ett politiskt valutamonopol har staten i praktiken satt stopp för alla alternativa sätt att betrakta saken.

Men vi vill presentera ett alternativ väg att gå – den bortom både svensk och europeisk penningpolitik. Detta alternativ innebär både mer frihet och stabilare pengar.

Det viktiga är inte hur valutorna konstrueras, utan vem som producerar dem – att produktionen övergår från staten till privata aktörer.

Det är inte bara ideologiskt fel att staten i dag har monopol på penningpolitiken. Det finns stora brister i dagens system där staten kapar åt sig monopolvinster, skapar ekonomisk instabilitet och tillåts smygbeskatta medborgarna via inflationen. Moraliskt är marknadsekonomiska lösningar överlägsna statliga eftersom de bygger på frivillighet medan de statliga har sin bas i tvånget.

Statliga valutor är kommandovalutor. Genom lagen och således med hjälp av det offentliga våldsmonopolet är medborgarna tvingade att acceptera statens papperspengar som betalningsmedel. Centralbankerna är planekonomiska institutioner. De kan fungera hyfsat väl, men de lider alltid av den informationsproblematik som är förbundet med den planerade ekonomin.

Det finns många olika teorier och idéer om hur ett system med privata valutor skulle kunna se ut. Det finns de som förespråkar en strikt hundra procentig guldmyntfot och

de som förordar ett system med fraktionella reserver likt det som fanns under 1800-talet i Skottland. Andra har skissat på valutor med basen i en ”korg” bestående av en rad varor och ytterligare några har idéer om komplicerade monetära system utvecklade med hjälp av modern IT-teknologi.

Den diskussion som förs rörande privata valutor handlar ofta om hur dessa skulle kunna konstrueras. Syftet med den här rapporten är inte att ta ställning för någon sådan speciell utformning av systemet. Hur valutorna rent praktiskt skall utformas överlåter vi med varm hand åt marknaden att utveckla och bestämma. Konkurrensen mellan olika system kommer troligen, precis så som sker på andra områden där marknaden får bestämma, gallra fram det system som folk bäst tycker fyller deras intressen och behov.

Låt tusen blommor blomma!

Penningens tillkomst

Penningens uppkomst måste räknas som ett av de vackraste exemplen på den osynliga handens arbete.
Per Hortlund

Från kameler till guldpengar

I begynnelsen var bytet. I alla fall strax efter självhushållningen.

I ett samhälle präglad av självhushållning är pengar något föga nödvändigt. Hushållen tillverkar själva så gott som allt de behöver, och den lilla handel som förekommer är så begränsad att man utan större problem kan byta vara mot vara.

När specialisering och ökat välstånd leder till att handelns omfattning ökar uppstår dock oundvikligen problem med den klassiska byteshandeln. För att ett byte skall komma till stånd måste man hitta en person som har det man vill ha – och som samtidigt vill ha det man själv har ("det dubbla sammanträffandet av behov"). Möjligheten till handel begränsas kraftigt av denna problematik.

I det läget tenderar utveckling att gå mot att vissa varor som efterfrågas oftare än andra börjar användas som medel för *indirekta byten*. Individer finner att genom att byta till sig något som de egentligen inte är i direkt behov av, men som de senare lättare kan byta mot vad de egentligen efterfrågar, har en större möjlighet få tag på vad de ville ha i första hand. Till en början kan dessa varor, som efterfrågas inte primärt för sina egentliga egenskaper utan i stället som ett bytesmedel, vara allt från snäckskal till kameler (och har historiskt även varit bland annat snäckskal och kameler).

För att minimera transaktionskostnaderna tenderar dock bytesmedel som är förbundna med vissa egenskaper att efterfrågas. Lämpligen bör det ha ett stabilt värde (för att minimera osäkerheten), vara värdefullt i små mängder (för att underlätta transport) och tillgången på varan bör inte ohämmat kunna öka (för att den inte skall inflateras).

Då ädla metaller, historiskt sett framför allt guld och silver, visat sig vara befästa med dessa egenskaper, har de med tiden kommit att dominera som bytesmedel. Ett bytesmedel blir även mer gångbart ju fler människor som väljer att använda sig av det. Inom nationalekonomin talar man om att en så kallad nätverksexternalitet föreligger. Detta leder till en process som fortgår till dess att en eller ett par varor är de mest likvida och accepteras av alla.

Mycket talar för att den här processen har uppstått spontant. En institution har skapats utan att någon enskild person, härskare eller stat strävat efter att skapa den. Egenintresset har lagt grunden för en av mänsklighetens viktigaste "skapelser" – penningen.

När de ädla metallerna kom att dominera som bytesmedel uppdagades ytterligare ett problem. Det innebar en signifikant transaktionskostnad att vid varje byte fastställa kvalitet och mängd av den vara som skulle tjäna som bytesmedel.

Problemet kunde lösas genom att en tredje part mot en viss avgift skötte värderingen av metallen. Metallen värderades av en specialist och stämplades sedan med myntslagarens officiella sigill som ett bevis på och en garant för dess värde. De första ”myntverken” hade vuxit fram.

Under den här fasen av utvecklingen trädde staten, i form av olika furstar och despoter, in på scenen. Det finns flera uppgifter om att härskare av olika slag tidigt insåg värdet i att kontrollera myntningen. Steg för steg monopoliserades myntningen – delvis därför att fursten var ute efter de vinster som stod att finna i den myntningsavgift som även de privata aktörerna tagit ut.

Redan under den här perioden påbörjades dock inflationsbedrägeriet. Fursten spädde ut mynten så att de innehöll mindre ädla metaller än vad som uppgavs. Mynten användes även för att stärka furstens ego som ofta fick se sitt porträtt cirkulera på marknaderna. Mot slutet av 600-talet tycks detta ha varit en rådande ordning runt om i världen.

Sedlar och banker

Användandet av mynt var dock fortfarande förbundet med kostnader som hade att göra med bland annat säker förvaring och transport. Samtidigt fanns det de som redan hade möjlighet att förvara mynt, exempelvis köpmän och guldsmeder. Dessa kunde ofta mot en avgift fås att förvara mynt och ädla metaller (hädanefter kommer vi för enkelhetens skull att kalla dessa olika metaller för guld) bättre och billigare än vad den vanlige innehavaren kunde.

Eftersom de redan hade denna förvaringsmöjlighet så var det för dem förenat med en låg marginalkostnad att handha andras guld. De som lämnade sina mynt till förvaring fick ett depositionsbevis på värdet av guldets och kunde sedan mot detta kvitto lösa ut sitt guld vid behov. Efter hand, då förtroendet för dessa kvitton ökade, kunde depositionsbevisen i vissa fall överlåtas i stället för att guldets först hämtades och sedan överläts till handelspartnern. De första sedlarna hade sett dagens ljus.

Med tiden insåg de som förvarade guldets att endast en liten del av allt guld de hade i sitt förvar begärdes ut under en given tidsperiod. De skulle således kunna låna ut en del guld, mot en avgift, utan någon större risk för att stå utan guld åt de kunder som kom för att lösa in sina kvitton.

Den forne guldsmeden hade således blivit bankir. Olika bankirer började i det här läget tävla med andra bankirer om inlåningen. I stället för att tvingas betala en avgift för guldförvaringen fick nu guldinnehavarna – kunderna – ränta för sitt deponerade guld.

Stabilitet och funktion

Hittills har vi sett hur ett fribanksystem – med vinstintresset som drivkraft, och tillgång och efterfrågan som medel – kan tänkas växa fram på en fri marknad utan statliga ingripanden.

Men det är en sak att konstatera hur byteshandel, spontant genom eliminerandet av en mängd transaktionskostnader, lett fram till ett system där de grundläggande funktionerna hos en bank återfinns. En helt annan sak är att se hur mer komplexa problem skulle kunna tänkas att lösas (och har lösts) av dessa privata banker.

Hur upprätthålls stabiliteten i systemet om statliga regleringar och kontroller avskaffas? Vad garanterar värdet på insättarnas pengar om staten drar sig tillbaka? Skulle inte bankerna, om de fritt fick trycka sedlar, trycka upp för många och därmed öka sin vinst genom att inflatera insättarnas pengar?

De första privatbankerna som började emittera valuta baserade sig på hundra procentig guldstandard och krävde därmed inga extra säkerhetsåtgärder för att trygga konsumenternas tillgångar. Eftersom det hela tiden fanns full täckning för alla utestående sedlar i form av guld kunde en sedelinnehavare när som helst få sina sedlar inlösta av banken. Någon risk för att banken skulle drabbas av guldbrist förelåg därmed inte.

Däremot ställs hela tiden de banker som fungerar under ett system med fraktionella reserver inför risken att allt för många sedelinnehavare skulle vilja lösa in sina sedlar vid ett och samma tillfälle och därigenom riskera likviditetsbrist. För att överkomma dessa problem utvecklades metoder för att säkra stabiliteten och likviditeten även för dessa banker. En av de enklaste och första metoderna var att driva verksamheten i form av handelsbolag. Därigenom sände man ut en signal till kunderna att banken inte skulle ta onödiga risker, eftersom ägarna personligen skulle bli ansvariga vid eventuella förluster.

Kliringhusen

De institutioner som får det monetära systemet att fungera utvecklades tidigt i bankernas historia som ett led i att vinna kundernas förtroende och stå emot konkurrensen från andra banker. De moderna kliringhus som uppkom på 1700-talet var kanske den mest betydelsefulla faktorn för det fria bankväsendets stabilitet och funktion.

Kliringhusen var en form av mellanting mellan organisationer och institutioner som uppstod som en lösning på problemet med flera sida vid sida cirkulerande sedlar. Men de svarade också för vissa funktioner som centralbankerna sköter i dag. Man förvarade bankernas reserver, etablerade normer och såg till att de efterlevdes, samt fyllde vissa funktioner vid eventuella så kallade bankrusningar.

Genom kliringhusen bytte också bankerna sedlar med varandra så att de fick tillbaka sina egna sedlar, och bankerna kunde även lösa in konkurrenters sedlar som var övervärderade mot guld. Kliringhusen fungerade i viss utsträckning ibland som ”lender of last resort” och kunde låna ut pengar till banker som drabbats av likviditetsproblem, och de kunde även förmedla lån från andra banker och fungera som övervakningsorgan.

Inflation och Greshams lag

Den kanske största fördelen med ett fribanksystem är dess förmåga att förhindra ett av de största problemen med dagens centralplanerade valutor, nämligen inflationen. Genom att det på en fri marknad råder konkurrens mellan sedelutgivarna kan ingen bank trycka mer pengar än den har täckning för. Om det skulle hända, skulle konkurrenterna kunna utnyttja detta för att driva ut den inflaterande banken från marknaden.

Detta kunde historiskt ske antingen genom att konkurrenten samlade på sig den inflaterande bankens sedlar och krävde att få realisera dessa, eller genom att den återhållsamma banken försökte vinna över missnöjda kunder till den egna banken. En bank som gav ut mer sedlar än de hade reserver för skulle snart se att ingen ville befatta sig med deras sedlar om de handlades till samma kurs som konkurrenternas.

Finns inga lagstadgade bytesförhållanden gäller Greshams lag inverterat och bra pengar driver ut dåliga. Greshams lag säger att en artificiellt övervärderad valuta driver ut en artificiellt undervärderad ur cirkulation, det vill säga dåliga pengar driver ut de goda om de måste handlas till kursen 1:1. En sådan artificiell växelkurs kan skapas genom exempelvis lagar om legalt betalningsmedel eller genom fasta växelkurssystem.

Sådana arrangemang får till följd att om den reglerade växelkursen inte överensstämmer med marknadsvärdet kommer en av valutorna att tränga ut den andra. Detta fenomen kommer att uppstå varje gång det finns flera parallellt cirkulerande valutor mellan vilka växelkursen är reglerad. De tidigaste exemplen var när myntverket minskade guldinnehållet i mynten, men stämplade samma enhet på dem. Gamla mynt i samma myntenhet men med högre guldinnehåll kom därigenom att tränga ut de nya, som ingen ville acceptera till den rådande kursen.

Men för privata pengar mellan vilka inga regleringar finns fungerar alltså Greshams lag omvänt – så kallad inverterad kliring. Kännetecknande för detta är att ingen privat bank kan göra vinst på att anamma en lånepolicy som är billigare än konkurrenternas enbart genom att planlöst ge ut nya sedlar. En sådan bank kan inte uppnå någonting annat genom billigare utlåningsavgifter än att dess likvida reserver så småningom tar slut.

Lagen om inverterad kliring gäller dock inte en sedelutgivare som har monopol. En monopolistisk sedelutgivare, exempelvis en centralbank, riskerar inte att uttömma sina kapitalreserver genom att ge ut mer sedlar än den har täckning för.

En privatbank kan sålunda inte ge ut mer sedlar än den har reserver för. Gör den ändå det kommer priset på sedlarna att justeras ner. En centralbank å andra sidan kan utan risk inflatera valutan då konsumenterna inte kan vända sig till någon konkurrent.

Likviditetsproblem

I ett system som bygger på hundra procentiga reserver är, som nämnts tidigare, likviditeten inget problem då banken alltid har lika mycket i sin reserv som den utestående sedelstocken.

För banker som verkar under ett system med fraktionella reserver kan dock massiva uttag hota bankens existens, eftersom bara en del av de utestående fordringarna täcks av de egna reserverna. Att låna av till exempel ett kliringhus eller en annan bank kan vara en lösning i en sådan situation, men är det dock långt ifrån alltid.

Även för en välskött bank kan det inträffa att inlåningskunderna eller sedelinnehavarna, exempelvis på grund av en extern chock, vill ta ut sina pengar. Detta kan leda till likviditetsproblem för banken om det sker allt för intensivt under en kort tidsperiod. Det finns också en risk att en psykologisk effekt uppstår där folk börjar ta ut sina pengar "för säkerhets skull" vilket kan skapa en självuppfyllande profetia och urarta till en bankrusning där alla bankkunder försöker likvidera sina sedlar samtidigt.

En annan möjlig källa till likviditetsproblem är om en konkurrerande bank samlat på sig en stor mängd sedlar från en bank och sedan utan varning, med syfte att knäcka konkurrenten, löser in dessa. "Sedeldueller" av det slaget förekom ofta under en period av Skottlands fribanksera.

Optionsklausuler

Eftersom likviditetsproblemet beror på bankernas åtagande att på begäran omedelbart lösa in sedlar, skulle bankerna kunna undkomma detta problem genom att modifiera sina inlåningsåtaganden.

I stället för att garantera innehavarna rätten att lösa in sedlarna på begäran, skulle bankerna kunna förbehålla sig rätten att neka inlösen för en viss förutbestämd tid mot en viss förutbestämd ersättning. Bankerna skulle kunna införa klausuler som gav dem möjlighet att välja om de vill lösa in sedeln omedelbart, eller skjuta upp inlösen och betala ersättning till innehavaren. Vilka tider och vilken ränta optionsklausulerna skulle omfatta skulle bestämmas genom konkurrensen på marknaden, men det är rimligt att anta att de på något sätt skulle kopplas till räntan på penningmarknaden.

Den invändningen kan förstås resas, att kunderna kanske inte skulle acceptera sådana klausuler. Kevin Dowd vid universitetet i Nottingham har studerat optionsklausuler ur både ett teoretiskt och historiskt perspektiv och argumenterar i sin artikel "Option

Clauses and the Stability of a Laissez Faire Monetary System” för att bankerna och dess kunder skulle vinna på optionsklausuler och för att dessa troligen skulle uppstå spontant på en fri marknad.

Huvudargumentet för optionsklausulernas införande är att de kan antas ha en stabiliserande effekt på bankmarknaden. För att öka det egna förtroende skulle bankerna kunna framhålla den förlustminimering dessa klausuler skulle innebära för den enskilde sedelinnehavaren. Genom att optionsklausuler leder till att en bank minimerar risken för att drabbas av ”sedeldueller” och för självuppfyllande bankrusningar.

Existensens av optionsklausuler skulle ha en preventiv effekt mot dessa skadliga fenomen. Konkurrerande banker skulle känna till att det vore föga idé att försöka konkurrera ut banken genom att samla på sig konkurrentens sedlar och utan varning försöka försätta den i kris.

Sedelinnehavarna skulle på motsvarande sätt veta att banken hade möjlighet att sätta stopp för utflöde av sin reserv vid risken för en bankrusning och således inte känna sig nödgade att lösa in sina sedlar ”för säkerhets skull”. Dessa båda företeelser, självuppfyllande bankrusning och sedeldueller, innebär båda ett hot för sedelinnehavarna och banken då bägge parterna har ett intresse i att sedlarna behåller sitt värde.

Av rent egenintresse skulle det därför kunna vara i sedelinnehavarens intresse att acceptera optionsklausuler. Ett annat argument för att sedelinnehavarna skulle acceptera optionsklausuler är att de i förlängningen ligger i deras intresse att banken är ekonomiskt framgångsrik. En bank som introducerar optionsklausuler skulle ha större möjlighet att bedriva utlåning då deras krav på likviditet inte skulle vara lika stort som en bank utan optionsklausuler. Detta antas leda till att vissa tidigare olönsamma utlåningsmöjligheter skulle bli lönsamma, vilket skulle öka bankens vinst. Det skulle i sin tur minska risken för en bankkrasch och således öka sedlarnas säkerhet. På så sätt argumenteras för att en högre vinst för banken indirekt skulle vara något som gynnar sedelinnehavarna.

Naturligtvis kan ett antal argument även anföras emot optionsklausuler. Många av de ekonomer som studerat dem har ställt sig mycket tveksamma till företeelsen. Adam Smith tog redan 1776 i sitt berömda verk ”Wealth of Nations” avstånd från dem, och de har varit olagliga i de flesta länder som tillämpat ett system med privata banker.

Faran med optionsklausuler anses ligga i att insolventa banker använder dem för att ”köpa tid” vid krissituationer genom att ta risker på sedelinnehavarnas bekostnad. Sedelinnehavarna skulle då stå utan möjligheten att göra sig av med sina sedlar och hjälplöst kunna tvingas se på då banken gör dem än mindre värda.

Dowd håller med om att detta utgör en risk, men poängterar att banken skulle vara på det klara med att den möjligheten föreligger. Därmed har bankerna incitament att

övertyga sina kunder om att man inte tänker utnyttja sedelinnehaven på det sättet. Historiskt har detta också hanterats genom olika åtgärder, till exempel genom att bankens ägare har tagit på sig solidariskt ansvar för bankens skulder och tillgångar.

Så funkade det

Central banking persist today only because government self-interest and received economic theory have combined to impose it. Not long ago, most economists considered telephone systems to be natural monopolies, and justified state ownership of the telephone system in many countries on the grounds that it was more efficient than private ownership. Today they know better. Perhaps they will change their minds about natural monopoly in banking when they consider the historical record of free banking.

Kurt Schuller

I början av seklet var privata sedelutgivande banker ingen ovanlig företeelse, medan statliga centralbanker var mindre vanliga. År 1900 fanns det till exempel bara 18 centralbanker i hela världen, vilket kan jämföras med 172 stycken år 1998.

Frihetliga banksystem har förekommit i ett flertal varianter, med en högst varierande grad av frihet, och fortlevt i allt från ett fåtal till över hundra år. Under längre perioder har liknande system förekommit i bland annat Australien, Kanada, Kina och Skottland, och under kortare perioder i bland annat Frankrike och Colombia.

I vissa länder som exempelvis Österrike var de politiska förhållanden under vilka fribanksystemet tillämpades mycket stabila, medan situationen i andra länder var mycket omvälvande – eller till och med revolutionära, som i Kina, Colombia och Frankrike.

I Australien och Skottland var graden av frihet som bankerna åtnjöt från statliga ingrepp mycket långtgående, om än sällan obetydliga, medan de statliga ingreppen var relativt omfattande i bland annat USA.

Finansiella system som präglats av en förhållandevis hög grad av frihet har alltså inte varit någon ovanlighet historiskt sett. Genom historien beräknas ett drygt sextiotal fall ha förekommit som varit så pass frihetliga att de kan ses som relevanta för studier av hur ett helt fritt system skulle kunna fungera.

Med det sagt så kan vi ändå konstatera att det aldrig har funnits system som präglats av fullständig frihet. Staten har alltid varit med på något hörn med vissa regleringar eller någon form av tillståndsutdelning.

Trots det är de historiska erfarenheterna av mogna fribanksystem med privata sedelutgivande banker såväl intressanta exempel som hoppigivande förebilder. Ett antal av de mer intressanta beskrivs i det följande.

Skottland

Det kanske mest kända exemplet på fria sedelutgivande banker härstammar från Skottland och kan sägas ha existerat från 1721 till 1844. I mer än hundra år tillämpade Skottland ett system utan hinder för tillträde till marknaden och med ett minimum av statliga regleringar.

Under perioden 1792-1844 hade Skottland enbart privat sedelutgivning, och det var också under den perioden som de mest betydelsefulla innovationerna inom bankväsendet utvecklades, bland annat checkkredit och den tidigare nämnda kliringverksamheten. Det fria tillträdet till den skotska bankmarknaden avskaffades 1844, men redan existerande banker tilläts fortsätta med sin verksamhet.

Skottland anförs ofta i diskussionen kring fribanksystemet både av förespråkare och av skeptiker till fullständig frihet på valutaområdet. Förespråkarna pekar bland annat på den stabilitet som systemet uppvisade och det faktum att det uppstod och utvecklades enbart genom marknadskrafternas försorg. Några få banker gick visserligen omkull, men insättarnas förluster var minimala. Vidare pekas på den mångfald av banker som existerade sida vid sida. Då systemet upphörde 1844 fanns 19 banker vars sedlar cirkulerade samtidigt och 1826 hela 29 stycken.

Skeptiker till fribanksystemet däremot pekar hellre på de faktorer som de menar gör den skotska erfarenheten mindre relevant för dagens situationer och snarare pekar på systemets brister. Bland annat så anförs gärna att vissa engelska banker hade funktioner som var att likna vid centralbanksfunktionerna i ett ”modernt” system. De menar att Skottlands gamla och etablerade samhällsstruktur, i vilken personer med gott rykte och stor personlig förmögenhet tog ansvar för bankernas skulder, var en avgörande faktor för systemet.

Sverige

Sverige hade under närmare 70 år under 1800-talet och några år in på 1900-talet ett system som präglades av en förhållandevis stor frihet för privata banker att ge ut sedlar. Som i de flesta länder handlade det dock knappast om något oreglerat ultraliberal system.

Inskränkningar och regleringar förekom i förhållandevis stor utsträckning. En begränsning i konkurrensen var att privatbankernas sedlar aldrig var legala betalningsmedel. En annan begränsning som infördes 1846 bestod i att de privata bankerna förbjöds att konkurrera i utgivningen av små valörer (under fem kronor).

Att de svenska privatbankerna var framgångsrika i att sköta sedelutgivningen finns det dock mycket som pekar på. Så lyckades till exempel Riksbanken inte med att konkurrera ut privatbankerna trots stor ansträngning och successivt tilltagande åtgärder för att stärka dess ställning. Det krävdes ett direkt förbud för att staten skulle få monopol på att trycka pengar. Under närmare sjuttio år av ett fribanksliknande system gick inte en enda svensk privatbank omkull och när de förbjöds fortsätta med sin sedelutgivning 1903 utgjorde fortfarande mer än hälften av den utestående sedelstocken av privata sedlar.

Varför övergavs fribanksystemet?

Om fribanksystemet var så framgångsrikt som dess förespråkare hävdar, varför övergavs det då? Utan undantag har trots allt samtliga historiska exempel på fribanksystemet övergivits och de privata valutorna ersatts med statliga papperspengar.

I princip går det att finna tre huvudsakliga skäl till att fribanksystemen övergivits.

I vissa länder tog staten över verksamheten för att tillgodogöra sig monopolvinster (seignoraget). I andra länder var det teoretisk argumentation för att valutautgivning är ett naturligt monopol som fick gehör hos makthavarna, och i ytterligare andra var det de privata bankernas misslyckande eller problem med guld- och silverreserverna som misskrediterade fribanksystemet och ledde till dess avskaffande.

På många ställen går det naturligtvis att förklara systemets avskaffande med en blandning av ovanstående skäl. Processen mot statliga monopol och införandet av papperspengar har dessutom ofta varit utdragna historier som varierat mycket från land till land. Ofta präglades övergångstiden av mellanting mellan fribanksystemet och dagens system.

Som exempel på att staten av rent fiskala skäl tog över sedelutgivningen kan nämnas Frankrike och Sverige. I Frankrike skedde det då Napoleons krig nödgade honom att efter sju framgångsrika år med fria banker 1803 ta kontroll över tryckpressarna och inflatera valutan. En på kort sikt populärare åtgärd än att beskatta folket direkt. Sverige avskaffade fribanksystemet efter sjuttio år utan några kända problem med systemet, vilket tyder på att det var seignoragevinsterna som lockade. Inget talar för att det var monetära teorier eller icke fördelaktiga erfarenheter som var orsaken.

Storbritannien är kanske det mest typiska exemplet där centralbanken segrade över de privata på grund av att anhängarna av en statlig centralbank ansågs stå rustade med de starkaste argumenten. Depressioner och bankmisslyckanden i mitten av 1800-talet anfördes som bevis på fribanksystemet misslyckande.

Centralbankens tillskyndare besegrade fribankskolans förespråkare, som förgäves pekade på exemplet Skottland och anförde mer avregleringar som den bästa lösningen. Men så blev det alltså inte, och 1844 förbjöds nya banker i England, Wales och Skottland – och Bank of England tog över.

Avslutning

Länge ansågs det ”naturligt” att stat eller kommun hade monopol på telefoni, teveysändningar eller grundskoleutbildning – för att nämna några exempel. I dag vet vi bättre. Avmonopoliseringen av dessa och andra sektorer i samhället har skapat konkurrens som i vanlig ordning gynnat konsumenterna.

Men historien är inte slut. Det finns fortfarande områden där det offentliga innehar orättfärdiga monopol – med hänvisning till att det är ”naturligt” att ordningen är sådan. Argumentet att det var ”naturligt” användes även av de som försvarade det statliga Televerkets monopol.

Men lika lite som det var ”naturligt” att staten hade monopol på telefoni, lika lite är det ”naturligt” att staten skall ha monopol på valutautgivningen i ett land. Vi har i den här rapporten gett historiska exempel på hur fribankssystem fungerat tidigare, och gett några exempel på hur ett tänkt fribankssystem kan se ut med avseende på funktionalitet och stabilitet.

Men vi vill inte bara peka på de praktiska möjligheterna och de historiska exemplen som stöd för icke-statliga, konkurrerande valutor. Minst lika viktigt är att lyfta fram de ideologiska argumenten. Det är från en marknadsliberal ståndpunkt helt enkelt fel att staten monopoliserat en så viktig samhällsfunktion som sedlarna och mynten.

Penningväsendet är alltför betydelsefullt för att vi skall våga låta staten ta hand om det. För oss är valutapolitik ett obsolet begrepp. Låt valutorna slippa politiken!

www.privatapengar.nu

Vid landets lärosäten bedriver Studentförbundets föreningar en bred verksamhet: talar- och debattkvällar, diskussioner, seminarier, kampanjer och fester.

- Svensk Linje – Sveriges bästa idétidskrift.
- Seminarier med aktuella talare – kunskap, analys och vänner.
- Internationella kontakter med seminarier och resor, med bl a Nordens Konservativa Studentunion och European Democrat Students.
- Det universiteten inte längre ger – diskussion, muntration och tradition.

Vill du bli medlem i en liten skara som påverkar mycket - tveka inte att kontakta oss: 08-791 50 05 eller info@fmsf.nu.

---

www.fmsf.nu